

НОРМАЛІЗАЦІЯ ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ ОДНИНИ ІІ ВІДМІНИ В РОДОВОМУ ВІДМІНКУ

© Зубков М., 2010

Темою статті є складні випадки нормування щодо вжитку флексій *-а (-я)* та *-у (-ю)* в іменниках ІІ відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини й сучасний стан довідково-лексикографічних видань.

Ключові слова: граматична категорія, родовий відмінок, флексія, закінчення.

The paper deals with complicated cases of norms application concerning the usage of '*-a (-я)*' and '*-y (-ю)*' flexions in the singular second-declension masculine nouns in the genitive case, as well as with the contemporary state of art in reference and lexicographic literature.

Keywords: grammar category, genitive case, flexion, ending.

Темою статті є складні випадки нормування щодо вжитку флексій *-а (-я)* та *-у (-ю)* в іменниках ІІ відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини. Згідно з лінгвометодичними положеннями Л. Щерби, розглядаючи граматичні явища, треба урахувувати семантичний аспект з огляду на те, як ця граматична категорія відображає те чи інше поняття [1, с. 334]. Про явище варіативності в підручниках побічно зауважено, що окремі іменники мають закінчення *-а (-я)* чи *-у (-ю)* залежно від значення або наголосу без зміни значення.

Розсліди лінгвістів (О. Синявського, С. Смаль-Стоцького, В. Юносової та ін.) свідчать про зміну співвідношення між флексіями родового відмінку однини іменників чоловічого роду. Віддавна закінчення *-а (-я)* мали як назви істот, так і назви предметів та явищ. Закінчення *-у (-ю)* набували речовинні й абстрактні іменники. Та вже в XV–XVII ст. друга форма переважає й починає активно витискати флексію *-а (-я)*. Лише в XX ст. було унормовано положення про те, що закінчення *-а (-я)* властиві іменникам на позначання назв істот, міст, одиниць виміру, механізмів і їх деталей, окремих предметів тощо, а закінчення *-у (-ю)* зазвичай притаманні іменникам на позначання збірності, речовини, матеріалу, абстрактних понять, процесів тощо, та й тут маємо низку винятків і розбіжностей. Саме правильне вживання останніх є найбільшим каменем спотикання для мовників, а для пересічних громадян, школярів та студентів і поготив.

Важко не погодитися з проф. І. Ющуком, який відзначаючи логічну структуру української мови, толерантно зауважив, що на сьогодні слабко впорядкованим є лише відмінювання іменників ІІ відміни чоловічого роду, де бувають варіанти й вагання стосовно вживання закінчень. Однак нині цей безлад щодо вживання флексій набув загрозливих обширів. Теле- й радіоетер часто-густо повідомляє про новини із *Парижу*, *Лондону* тощо, але чомусь із *Курська*, *Гомеля*, часопис «Український адвокат» № 12, 2007 р. привітав колег *3 днем адвокату*, написи уздовж колії двозначно застерігають «*Бережись потягу!*». У харківському метрі: «*Вихід до тролейбусу, автобусу*», «*При виході з вагону, не забувайте свої речі*», «*до єдиного центру*», «*до вашого джипу*», «*В ефірі телеканала СТБ*», «*Центр доступу до СУГ (справа від дома)*», «*секція цигуна й пілатеса*».

По радіо «Ера-FM» не раз лунала оповістка про історію м. Запоріжжя — «*Після будівництва Дніпрогеса*», згодом «*Поклав квіти до пам'ятного знаку*», навіть уявити важко таку процедуру, оскільки це слово із кінцевим *-у* позначає звуковий, світловий, або інший віртуальний знак, далі астролог В. Заблоцький розводився «*щодо знаку зодіака Козерогу*» — усе з точністю навпаки. 30.01.09 «*До єдиного метру*». 02.08.09 у висиланні «Православний світ» «*До міста Луцьку*». 11.01.09 політолог В. Ковтун — «*У заявах Ю. Тимошенко й В. Ющенко*», по цих словах грамотна людина має розуміти, що йшлося про двох жінок. Це найтипівіша плутанина з українськими прізвищами на *-о* та на приголосний. Прикро, коли їх носії — чоловіки, стають жінками. «*Бій Віталія Кличко, виступ Омельченко, депутата Шкіль*», 10.02.09 відник Лукін надав слово

«Політологів **Небоженко**» et cetera. 09.02.09 нардеп М. Катеринчук переймався «якістю **бензина**». 02.03.09 від відника програми з братами Капрановими ми почули: «**одного відсотку**», тоді ж очільник МЗС заспокоїв: «**Ми не втратили й сантиметру**». 20.02.09 національне радіо рекламує медпрепарат і його «**вплив на діяльність м'язу**», а «Ера-FM» — ліки від «**запалення нерву**», тоді ж на телешоу «Свобода на Інтері» нардеп Папієв «**дорватися до станку**». 31.03.09 в черговому зверненні Президента «**від Парижа до Пекіну**». 07.04.09 ТСН «1+1» «**сектора дошкільних закладів**», т. с. 25.05.09 військовий експерт Бадрак «**будівля корвету**». 18.03.10 «Я так думаю» міністр освіти і науки (!) Д. Табачник: «**Кожного року жодного документу, саме головне впізнаєтьмо диплом, знаходиться бал атестату**», 07.05.10 він же на ТРК «Україна» «**позиція Європарламенту**». Національне радіо 29.06.09 від Стас, читаючи казочку: «**з підйомного крану**». 18.04.10 С. Горлова, відник програми «Слово» (!): «**Щодо третього компоненту**». Загальний мовний рівень перекладів фільмів і радіоетеру висвітлено у вельми повчальній праці Р. Мацюка [2].

Левову частку таких неокочирностей можна списати на елементарну неграмотність тих чи тих мовців. Та біда-проблема в тому — що вони читають, чим користуються?

На окрему увагу заслуговує грубезний Російсько-український словник [7], у ньому: *аграрного сектора*; *альта*, *баса*, *дисканта* й т. с. *баритона* й *-ну*, *тенора* й *-ру*; *березняка*, *дубняка*, *грушняка*, *сливняка* й т. с. *вишняку*, *сосняку*; *анусу*, а [4; 5] *-са*; *аргумента*, а [3–6; 8; 10] *-ту*; *аутрайту*, а [4; 5] *-та*; *афганця* (вітер); *бактриану*, а [4; 6] *-на*; [7, с. 57] *боекомплекту*, а [7, с. 609] *нормокомплекта*; [7, с. 60] *бордюра*, а [7, с. 373] *-ру*, у [3–6; 10] лише *-ру*; *буклету*, а [4–6; 10] *-та*; *буфета* (перекусна) й *-ту* (меблі), а [3–6; 8] усе навпаки; *гаку*, а [4–6; 10] *-ка*; *ганга* (гурт); *дизайна*, а [4–6; 8; 10] *-ну*; *звуку*, а [3–6; 8–10] *-ка* й *-ку*; *інтегралу*, а [3–6; 10] *-ла*; *картинга*, а [4–6; 10] *-гу*; *квінтета*, а [3–6] *-ту*; *кетча*, а [4] *-ку*; *кисляка*, а [3; 4; 6] *-ку*; [7, с. 409] *контрнастуна*, а [7, с. 552] *наступу*; [7, с. 449] *лібералізму*, а [7, с. 560] *націонал-лібералізма*; *лімбу*, а [4–6; 10] *-ба*; *ляпанця*, а [4; 6] *-цю*; *манускрипта*, а [3–6; 9] *-ту*; *молокоміру*, а [4; 5] *-ра*; *намета* (алпор); *нежиті*, а [5] *-ті* й *-тю*, лише *-тю* [3; 4; 6; 8]; [7, с. 31] *нута*, *нагуда*, а [7, с. 611] *-ту*, *-ду*; [7, с. 633] *оберту*, а [7, с. 841] *пів-оберта*; *осокоору*, а [3; 4; 6; 8] *-ра*; *офшора*, а [4] *-ру*; *паба* (заклад); *пепіна* (сорт); [7, с. 83] *віку*, а [7, с. 741] *первовіка*; *першодрука*, а [3–5] *-ку*; *поруба*, а в [4; 5] *-бу*; *порядку* й т. с. *-ка*; *посіва* й т. с. *-ву*; [7, с. 447] *пралісу*, а [7, с. 741] *-са*; *препринту*, а [6] *-та*; *проливу?*; *рум'яця*, а [3; 6] *-цю*; *хот-догу*, а [6] *-га*; *файла*, а [4; 10] *-лу*; *футбола*, а [3; 4; 6; 8] *-лу*; *холодця*, а [3; 6; 8] *-цю*; *хоумленда* (резервація); *юза* й *-зу* (волок), а [4–6] лише *-за*; *ящура* (хвороба), а [3; 6; 8] *-ру*; *ящура* (гра) [5].

Далі подано матеріал лише декількох фахових навчально-довідкових видань, котрі теж «освятили» рекомендаційно-дозвільними грифами Міносвіти: *ангара* [4–7; 10], а [3] *-ру*; *аніса* [4; 7], але *джонатану*, *дюшесу*, *кальвілю*, *ренкладу* [5; 7; 9], а [6] *анісу*; *анонса* [5; 7; 8], а [4; 6] *-су*; *атола* [5; 7; 10], а [4; 6] *-лу*; *атрибута* [4–7; 10], а [3] *-ту*; *бестселера* [4; 5; 7], а [6; 8] *-ру*; *бліндажа*, *гаража* [4–10], а [3] *-жу*; *бутика* [4; 5; 7], а [6] *-ку*; *бювета* [6; 7], а [4; 5; 10] *-ту*; *варіанта* [4–7; 10; 11], а [3] *-ту*; *вестерна* [4; 5], а [6; 7] *-ну*; *вестибюля* [4–7; 10], а [3] *-лю*; *гурта* й *-ту* [4–7], а [3; 8; 9; 11] лише *-ту*; *денарію* [4; 7], а [6] *-рія*; *джихада* [5], а [4] *-ду*; *драйва* [4; 5; 7], а [6] *-ву*; *дрелі* [5], а [6–8; 10] *дриля*; *дрібняка* [6], а [10] *-ку*; *звірниця* [3; 5; 7], а [4; 6] *-цю*; *йогурту* [3; 4; 6; 7], а [5] *-та*; *кіноварі* [7; 10], а [3–5; 8] *-ру* й *-рі*; *кіоска* [7; 10], а [3–6] *-ку*; *коментарю* [3; 4] а [5–7; 10] *-ря*; *коридора* [4; 5; 7], а [3; 6; 9] *-ру*; *крекера* [5; 7], а [4] *-ру*; *кременю* [5; 7], а [3; 4; 6] *-ня* й *-ню*; *крикета* [4; 5; 7], а [3; 6] *-ту*; *куплета* [5; 7], а [3; 4] *-ту*; *мадригала* [4; 5; 7], а [6] *-лу*; *маскаרוןу* [4; 5; 7], а [6] *-на*; *негатива* [5; 7], а [4; 6] *-ва* й *-ву*; лише *ноумена* й *феномена* [7; 10], а [4; 8], *феномену* й *-на* (людина); *палісадника* [4–7; 10], а [3] *-ку*; *панегірика* [4–7], а [3] *-ку*; *параграфа* [5; 7; 10], а [3] *-фу* (а фрагмент тексту, як абзацу); *парадокса* [4; 5; 7; 8; 10], а [3; 6] *-су*; *паркана* й *-ну* [4; 6–9], лише *-на* [5], а [3] лише *-ну*; *папоротника* [5]; *пасквіля* [4–8; 10], а [3] *-лю*; *позитива* й *-ву* [6], а [3–5; 7; 10] лише *-ва*; *роя* й *рою* [4–8] лише *рою* [3; 9; 10]; лише *сектора* [4; 5; 7; 8; 10], а [3; 6] *-ра* й *-ру*; *спектра* [4–8; 10], а [3] *-ру*; *уривка* [3–7; 10], а [9] *-ку*; *чагарю* [6], а [3–5; 7; 8] *-ря*; *штахетника*, але *штахету* [4–6] чи варто продовжувати?

Ось лише дециця, що стосується всіх видань, хоча уважні користувачі потвердять, що це — лише верхівка айсберга. ЧОМУ: *аулу*, адже *хутора*, *висілка*; *бар'єра*, адже *бордюру*, *парапету*; *берега*, адже *краю*; *борицику*, *душку*, *схилку*, *штахетнику*, адже *барвіночка*, *відрізка*, *відтинка*, *вітрика*, *звучка*, *ліска*, *майданчика*, *ставка*, *точка* (із суф. *-к-*) хоча *борицу*, *духу*, *схилу*, *штахету*,

барвінку, відрізу, відтину, вітру, звуку, лісу, майдану, ставу, (без суф. -к-); борщівника, маточника, мудрика, ранника, щербача (рослини), адже барвінку, коров'яку, кураю, ромену; бунта (зв'язка), адже стосу; вігвама, адже дому, намету, чуму; водограю, адже фонтана; гандропа, тнота, каната, мотуза, провода, троса, шнура, адже дроту, кабелю, шпагату; гарнітура, адже комплекту; догмата, адже канону; йодля, адже фальцету; кексу, короваю, адже буханця, книша, калача, торта, хліба; колонтигула, адже напису; лозунга, адже девізу, заклик; ноктюрна, адже експромту, етюду, концерту, маршу, хоралу, хору; опуху, адже чиряка, ячменя; оповзня, адже зсуву, оповзу; офсайда (положення); падуба, адже чагарнику; паласиту, адже боліда, метеора, метеорита; паралакса, перицентра, періастра, адже апогею, перигелію, перигею; паса (ремінь), а у грі -су; пергаменту, адже папера й -ру; плюмажу, адже султана; погребя, адже льоху, підвалу; потиличника, прочухана, адже ляпасу, удару; пригорю, адже горба, пагорба; розчерку, адже закрутка; сувою, адже верчика, згортка, пакунка, сувертка; таблоїда, адже журналу, часопису; хворостняка, адже хмизу; фортрану, адже бейсика, паскаля; фугасу, адже снаряда; фюзеляжу, адже корпусу; штабеля, адже стосу.

Чому лише акта, бюлетеня (документ), але наказу, протоколу, рапорту; афганця, а де -цю (вігер); букета (збірне); бункера, а якщо споруда, як корпусу?; вигуку (частина мови); глянцеольда (золото); дембеля (екс-воєк), а процес?; італіка, а де -ку (шрифт); казімира, адже казінету; номера (помешкання); паладіуму (статуя); реєстра, (низка клавіш); скелета (сукуп кісток); телефону, факсу (апарат); фактора, чинника, адже це абстрактні поняття. Міста у [4]: Кавказу, Броду, Гарту, але Гая; Водобуду хоча Вітрогона.

Полемічними, як на сьогодні, видаються аргументи знаних науковців (С. Караванський, Ю. Шевельов й ин.) щодо поділу міст на українські й чужі; щоправда без уточнення, які саме чужі — азійські, американські, африканські, європейські?! Для прикладу Києва, Львова, Харкова й ин., але Тамбову, Берліну, Таллінну й ин. Як вислід — матимемо з однаковим закінченням міста й держави Риму, Алжиру, Тунісу; країни й острова Занзібару; міста й річки Кабулу; міста й території Кавказу; міста й гір Каракоруму; міста й провінції Квебеку; міста й заточини Кембриджу та інші?

Логічно й доцільно було б лишити усталений стан — міста, окрім тих, які мають другий складник із закінченням -у (-ю): броду, десанту, лиману — Кам'яного Броду, Красного Десанту (Лиману) й под., лишити із -а (-я), а всі інші (окрім Дінця, Дніпра, Іртиша, Сиваша, Хопра й под. із наголосом на останньому складі) із закінченням -у (-ю).

Дивовижа, але підручники для шкіл, вишів (із відповідними грифами Міносвіти) і навіть академічний правопис (!) подають написання складених назв-топонімів лише із закінченням -у (-ю) — Кривого Рогу, Веселого Подолу, Часового Яру ігноруючи ті, що мають закінчення -а (-я): Білого Колодязя (Рукава), Ближнього Хутора, Бобрового Кута, Великого Дирчина, Верхнього Токмака, Старого Бикова (Салтова) й безліч інших.

Важко погодитися з формами на -а (-я), попри наголошений останній склад, оскільки всі вони є назвами речовини, збірних й абстрактних понять: вівса, карука, коментаря, ланцюга, стусана, штовхана, штурхана, ляца (удару), ривка, стрибка, табуна, тягаря, чагаря, хребта, хвоця (падиволоса), адже борцю, гуляшу, кулешу, куражу, латачу, падежу (загигелі), пастернаку, сургучу, тютюну, чагарнику, шантажю, шашлику, щавлю, ясаку.

З огляду на повернення до питомих українських відповідників, низка варіантів лише змінять рід, (як уже маємо не генезису, залу, оазису, тезису, філіалу, а генези, зали, оази, тези, філії) або їх буде заступлено: автомобіля=автївки, аеродрому=летовища; аконіту=тої; аналізу=аналізи; арсеналу=гарматні; аукціону=авкції; багра=очени, остей; балансу=рівноваги; басейну=сточниця; бензину=бензини; бігунка=коліцати; блока=воротила; болта=шуруби; бочонка=кухви; браку=вибіроч, покидьків; брезенту=таші; буйка=сучки; бурану=хуртовини, хуги, віхоли, завірхохи, шквирі, хуртечі, хвїжжі, хвїжі; важка, виска=стрімниці; вентиля=кляпи; взводу=чотх; відзвуку=луни; відсвіту=сяйва; відстою=оденок; відчаю=розпуки; візиту=візяти, відвідин; вінегрету=вінегрети; войлоку=повсти; волейболу=відбиванки; галстука=краватки; гарнізону=залози; гару=горілого, пригари, згарища; горизонту=виднокола, крайнеба; гравію=жорстви, ріні; графіну=карафи; гужа=зв'язи; дебїту=видатности; девізу, лозунгу=гасла; димоходу=димниці; диска=кружала; дроселя=навитки; дурману (бот.)=дондари; елемента=жхївля; заводу=виробні; загару=засмаги;

зазору=гулянки, суточок, шпари; заклинка=залішки; застою=зупинки; зговору=змови; зносу=спрацьовання; зоба=вола; зонда=пробки; зрачка=зіньки, зрівки, ріниці, чоловічка; ізюму=родзинок; інею=п(з,н)аморозі; інжиру=смокви, фіги; інтервалу=проміжки; катета=прямки; каната=кодоло; каравану, обозу=валки; кар'єру=копні; картону=тектури; кернера=керна; кіоску(а)=ятки; класу=класи; клапана=хляпавки, кляпки, хляпака; клімату=підсоння; котка=шпугі; крана=підойми; кривошипа=корби; кристалика=сочки; купола=бані; кургану=могили; курсиву=письмівки; лимона=цитрини; люнета=ціви, рури; магазину=краньці; маситабу=мірля; маятника=вага(д)ла; методу=методи; моргу=трупарні, покійницької; моху=імішеді; навикку=навички; навісу=повітки, повіті, шони, накриття, оборозу; наждаку=точила, шмергелю; нальоту, шару=суги; насипу=наспи; насоса=помпи, смока; нівеліра=рівняла; номера=числа; нотаріуса=нотаря; обов'язку=повинности; обшлага=вилози; опіуму=опію; паруса=вітрила, чайми, жагеля; пересипу=переспи; перешийку=вузиня, перешийки; підвіса=підчипки; підноса=таці, тареля, стябла; підодіяльника=пішви; підшипника=вальницьі; посіву=сівби; потоку=течі; преса=давила; пригорода=передмістя; приходу=парафії; промаху=похибки; прототипу=праподоби; психозу=психози; пунктиру=точкової лінії, точкування, крапчаку; растра=сіткованки; редуктора=гайки; резерву=резерви; ремонту=направи; рентгену=X-променів; реостата=опірницьі; розряду=виснажування; руля=правила, стерна, керма; ряду=низки, вервечки; салюту=сальви; свинцю=олива; світлофора=бекети; синтаксису=синтакси; станію=Цяни; танцівника=танцюри; тилу=затилля; трауру=жалоби; троса=линви; туберкульозу=сухот; фарфору=порцеляни; фасаду=чола; фільтра=цідила; фланія=крисів; фокуса=(в)огнища; фонтана=водограю; фону=тла; фронту (хвилі)=чола; футу=стопи; центру (міста)=середмістя; циліндру=вібла; чемодана=валізи; шаблона=модла; шампінйона=печериці; шлаку=жужелі; шланга=кшкики; шплінта=заволічки; штепселя=втички, притички; штурвала=керма; якоря=1) мор. кітви, кітвиця, котви; 2) ел. вятворця; ярлика=налички.

Тенденцію до подальшого розширення царини вжитку закінчення -у (-ю) за рахунок -а (-я) в іменниках II відміни однини чоловічого роду на приголосний, яка протягом усього часу функціонування української літературної мови в ХХ ст. стало мала місце як в усному мовленні й у мові красного письменства, так і в нормативних наукових виданнях. Останнє з помітних розширень семантичних царин уживання форм на -у (-ю) й досі лишається одним із найскладніших і найменш послідовних положень чинного правопису.

Отже, процес нормування флексій -а (-я) та -у (-ю) в зазначених іменниках триває. Нагальною є потреба диференціювати смислові відтінки слів (зокрема термінів) за допомогою заналізованого граматичного явища. Ці животрепетні питання розглядала 10-та Міжнародна наукова конференція «Проблеми української термінології СловоСвіт 2008» і в підсумковій ухвалі-зверненні до Президента України зазначила: а) створити Комітет захисту української мови, на який покласти обов'язки реального захисту української мови від негативних впливів та забезпечення її розвитку в усіх царинах діяльності суспільства, бо захист державної мови рівнозначний захистові самої держави; б) запровадити мовні інспекції при обласних, міських та районних адміністраціях для контролю якості інформаційно-рекламної продукції; в) відновити діяльність Правописної комісії.

1. Щерба Л. Языковая система и речевая деятельность / Л. Щерба — Л., 1974. 2. Мацюк Р. Суржик для інтелігенції / Мацюк Р. — Л.: Сполом, 2008. — 334 с. 3. Бурячок А. Орфографічний словник / А. Бурячок — К.: Наук. думка, 2000. — 400 с. 4. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 896 с. 5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. — 1428 с. 6. Лозова Н. Дзвона чи дзвону? або -а(-я) чи -у(-ю) в родовому відмінку: Словник-довідник / Н. Лозова, В. Фридрак — К.: Наук. думка, 2007. — 168 с. 7. Російсько-український словник / [за ред. В. Жайворонка]. — К.: Абрис, 2002. — 1404 с. 8. Словник-довідник з культури української мови / [уклад Д. Гринчишин й ин.]. — 3-те випр. вид. — К.: Знання, 2006. — 367 с. 9. Український правопис (Стереотипне видання). — К.: Наук. думка, 2000. — 240 с. 10. Українсько-російський словник наукової термінології / [За ред. Л. Симоненко]. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. — 416 с. 11. Ющук І. Українська мова / І. Ющук — К.: Либідь, 2003. — 640 с.